

AUTOBIOGRAFSKO U ELEGIJAMA JANA PANONIJA

Andrea Zlatar

Rasprava o autobiografskom u elegijama Jana Panonija usmjerena je dvama usporednim pitanjima. Prvo se pitanje odnosi na mogućnost izlučivanja autobiografskih elemenata u Panonijevim elegijama, i moguće ga je stoga shvatiti kao pitanje faktografije. Promatramo li, međutim, problem autobiografskoga ne kao pitanje činjenica, već kao način pjesnikova razumijevanja i govorenja o samome sebi, tada se žarište rasprave otkriva u shvaćanju autobiografskog diskursa kao specifičnog načina ja-iskazivanja, govorenja o sebi. Drugo pitanje koje ćemo slijediti glasi: u kojoj mjeri i na koji način elegija kao lirska vrsta podnosi autobiografski materijal i autobiografski modus iskazivanja. Oba pitanja svoje pretpostavke pronalaze u zasebnom poimanju autobiografije i elegije, tako i u njihovom međusobnom su-razumijevanju i susretanju u razdobljima što prethode humanizmu — u antici i srednjovjekovlju. Ukrštavanjem tradicije autobiografije i tradicije elegije moguće je stvoriti književni povijesno-teorijski okvir za razumijevanje autobiografskoga u Panonijevim elegijama.

Izdvajanje i ispitivanje autentičnosti, vjerodostojnosti pjesničkih podataka kao dijelova pjesnikova životopisa (to jest: života), susreće se s jednim načelnim metodologijskim problemom književne povijesti, problemom koji u pravilu razmjerno raste što je povijesno razdob-

lje kojim se bavimo od nas udaljenije. Naime, ispitivanje »istinitosti« činjenica iskazanih u pjesničkim tekstovima, nerijetko se pokazuje kao kruženje u zatvorenom krugu, budući da upravo iz samih tekstova crpimo najnužnije podatke za sastavljanje nečijega životopisa. Biografija Jana Panonija nije od toga izuzeta: istražujući osnovne podatke (ime, mjesto rođenja) biografija se u nemogućnosti historiografske verifikacije ponajčešće pozivaju na pjesnikove stihove. Tako, na primjer:

Ille ego et haec cecini Dravum generatus ad altum
(Pjesnik sam, koji kraj duboke vode rodio se Drave. . .)
(220—221)¹

U situaciji neposjedovanja materijalnih dokaza i dokumenata, uvijek se radi o svojevrsnoj *imaginarnoj* rekonstrukciji nečije biografije, o rekonstrukciji koja se gdje gdje pretvara i u konstrukciju. Događaji, ljudi i stvari o kojima poetski zapisi govore nepovratno su iza nas: posjedujemo samo tekstove o njima. Uz pretpostavku da pjesniku »vjerujemo«, te uz svijest o posve neprovjerljivom stupnju pjesničke transpozicije činjenica, čitanje Panonijevih elegija kao autobiografskih zapisa odriče se znanstvene ambicije za otkrivanjem činjenične istinitosti. Autobiografija nije povijest osobe shvaćena kao kronika događaja: ne radi se o nizu historijski referencijalnih događaja, nego se prvenstveno radi o naporu da se nešto napiše, o pjesničkom naporu da (se) napiše sebe. Pisanjem Panonije dolazi do historizacije činjenica koje su zapravo već odigrale ulogu ključnih točaka njegove osobne povijesti, poput majčine smrti ili odlaska na školovanje. Ali pridavanje značenja, pridavanje važnosti događajima zbiva se naknadno, u retrospekciji koja, paradoksalno, unazad, protiv struje vremena, određuje prošle događaje što sami po sebi nemaju nikakav značaj. Koordinate Panonijeva života zadane su bez sumnje njegovom pjesničkom i političkom djelatnošću, dvjema vrstama posla koje se međusobno sučeljavaju kao sfere privatnosti naspram sfere javnosti. Koliko god u svojim elegijama Panonije bio škrt u izricanju konkretnih povijesno-političkih zbivanja ona tvore njihovu očitljivu pozadinu. Povijest države i povijest osobe pripadaju »onomu što se dogodilo«, i čini se kao da Panonije transpozicijom pjesničkog i povijesnog potire granice koje je između njih zacrtao još Aristotel. U 16. paragrafu *Poetike* susrećemo u historiji estetičkih ideja vjerojatno najpoznatije razlikovanje povijesti i pjesništva, utemelje-

no upravo na dihotomiji onoga što se dogodilo i onoga što se može dogoditi.

»Povjesnik se naime i pjesnik ne razlikuju time, što govore u mjerilima ili bez mjerila — jer bi se mogla Herodotova djela metnuti u mjere pa bi jednako bila povijest neka u mjerama ili bez mjera — nego je to razlika što jedan govori ono što se dogodilo, a drugi ono što se može dogoditi.«²

Kako unutar takvoga razlučivanja pjesništva od povijesti smjestiti Panonijeve elegije s autobiografskim sadržajem? Svaki se autobiografski tekst nalazi u sjecištu povjesničkog i pjesničkog iskazivanja. U njemu se presijecaju povlaštena referencijalnost povjesničkog diskursa i pjesnička fikcionalnost. S povijesnim tekstom autobiografski dijeli status teksta koji (kao da) govori o onome što se doista dogodilo, a s pjesničkim — subjektom obilježeno iskazivanje u prvom licu jednine. Kako je onda moguće da elegija govori o onome što se dogodilo, a da pritom ne bude izgnana iz carstva pjesništva? Što se s autobiografskim sadržajem zbiva u elegiji?

Odgovore na ta pitanja valja pribaviti iz tradicije antičke i srednjovjekovne autobiografije. Pritom valja imati na umu presudnu činjenicu što — po mišljenju velikoga broja teoretičara — autobiografija kao žanr ne postoji prije Rousseaua. U takvom poimanju Augustinove *Ispovijesti* predstavljaju značajnu ali izdvojenu i netipičnu pojavu, tek epizodu. Povjesničari književnosti koji se bave autobiografijom u antiци i srednjovjekovlju ne detektiraju tekstove pripadne žanru autobiografije, već su osuđeni da traže autobiografski materijal u žanrovski različitim tekstovima: od Ciceronova *Bruta* (gdje Ciceron govori o vlastitom školovanju i obrazovanju), do Vergilijevih *Georgika* (u kojima se Vergilije, pri samom koncu teksta, imenuje i spominje svoje mjesto rođenja). Signal za prepoznavanje autobiografskog jest iskazivanje u prvom licu jednine, no ono nije dovoljan kriterij razlikovanja budući da se iskazivanjem u prvom licu može simulirati i nečiji tuđi iskaz. Nama koji smo navikli da pod pojmom autobiografije razumijemo prozno pripovijedanje, kontinuiranu priču koju netko priča o svom vlastitom životu, Panonijeve elegije mogu izgledati kao nedovoljno zanimljiv materijal. U njima, naime, pronalazimo tek manje odsječke teksta, kraće pripovjedne sekvence od kojih na prvi pogled nije moguće sastaviti cjelovitu priču.

Panonijska autobiografija, međutim, izranja iz elegija onda kada raspoznamo njegovu retoriku iskazivanja, retoriku govorenja o samome sebi. Panonije sebe prvenstveno poima kao pjesnika, on sebe, a to nije tautologija, *ispisuje* kao pjesnika. Nije stoga nevažno napomenuti kako se u povijesti književnosti autobiografije pjesnika javljaju relativno kasno, nakon autobiografija filozofa, političara, vojskovođa, retora. . . — tek u Augustovo doba.³

A između tih pjesnika-autobiografa do danas neoduzeto prvenstvo ima Ovidije. Ovidijeva *Tristia* postala su prototipom svih kasnijih autobiografskih elegija — tih 130 stihova desete elegije u IV dijelu zbirke. Ovidije svoj životopis započinje dajući osnovne podatke — mjesto rođenja, stanje obitelji, zatim govori o ocu i o bratu, te o svom odgoju i počecima obrazovanja. Od toga se trenutka njegov životopis bitno oblikuje kao životopis pjesnika: ključne momente u njegovoj životnoj priči čine događaji koji su se zbivali s njim kao pjesnikom (prvi pokušaji pisanja, učitelj i uzori, lektira. . . pa pjesnička slava, zahvala Muzi itd).

Na tragu takvoga razumijevanja vlastitoga života nalaze se i Panonijeve elegije, čak i one koje su autobiografske u širem smislu toga pojma, poput elegije *De arbore* u čijem se tumačenju M. Birnbaum iznova vraća na pjesnički posao kao odredbeni činilac Panonijske biografije.

U stvaranju elegijskog korpusa⁴ stanoviti problemi nastaju pri uvrštavanju pojedinih pjesama (*Oproštaj s Varadinom*, primjerice) koje nisu pisane u elegijskom distihu (ali su »elegičnog «tona), kao i pri razlikovanju elegija od duljih epigrama (u slučaju pjesama — poslanica). Primjer pjesme *Oproštaj s Varadinom*, koju mađarsko izdanje poima kao elegiju, upozorava da elegijski distih nije dovoljan kriterij razlikovanja. Ali niti tema ne može biti zadovoljavajuća *differentia specifica*, budući da tradicija elegijama podaruje vrlo širok tematski spektar — od vojničkih, političkih, povijesnih, gozbenih, mitoloških. . . do privatnih temata: ljubavi, prijateljstva, gubitka bližnjih. Ono što se kroz stoljeća — tijekom književne povijesti i nakon Panonija — osamostalilo kao identificirajuća razlika, ustvari je krajnje fluidno obilježje takozvanog elegičnog tona. Ako tražimo *unutrašnju formu* (Jaussov pojam) elegije, postaje jasno da se radi o skupu oblikovnih i sadržajnih obilježja koja nije moguće svesti pomoću jednog jedinog načela klasi-

fikacije. No, jedno od unutrašnjih obilježja, vezano i za temu i za »ton«, bilo bi bez sumnje obilježje autobiografičnosti.

Od tridesetak Panonijevih elegija jednu trećinu možemo odrediti kao u užem smislu autobiografski obilježenu. Nju čine ove elegije: *Karolu, Perinu* (to su kraće elegije o oproštaju s drugovima), *Smrt sobara Rakacina*, elegija *Valedicit Musis* (1454), *Vojniku Blažu* (1458), elegija *U smrt majke Barbare* (1463), *Bolovanje u Taboru* (1464), tri elegije iz 1466: *Svojoj duši*, *Jadi bolovanja*, *Nedozovnome snu*, te dvije elegije upućene pjesnicima-drugovima *Galeottu* i *T. V. Stroziju*.

Osnovni zakon autobiografskog diskursa »introspekcija kao retrospekcija«, odnosno pripovijedanje iz jedne fiksirane točke »sada« o prošlosti, poštuje se u onim Panonijevim elegijama koje na dijakronijski način iznose (auto)biografiju kao priču (o djetinjstvu, mladosti, školovanju...) S druge strane, postoje elegije u kojima je introspekcija simultana događajima. Te bismo elegije, u smislu suvremene razdiobe autobiografskih pod-vrsta, mogli nazvati »dnevničkim« elegijama budući da se vrijeme iskazivanja (»sada«) podudara s vremenom zbivanja (isto »sada«). Nije slučajno što su predmeti tih elegija bolest i nedaće vojničkoga života.

Tematska razlikovnost Panonijevih elegija svodiva je na tri osnovne grupe: elegije (tužaljke) uz smrt dragih bližnjih osoba, elegije introspekcije (o bolesti i svojoj duši), te elegije vezane uz pjesništvo i pjesnički posao.

Svim pjesmama iz prve grupe potvrđuje se Panonijeva vezanost za tradiciju *laudatio funebris* tradiciju posmrtnih pjesama koje ujedno imaju ton tužaljki i ton pohvalnih pjesama preminulome. Za nas je, međutim, zanimljiviji način na koji Panonije govoreći o drugoj osobi govori o sebi. Ispisujući tuđu biografiju, a to upravo priliči u trenutku nečije smrti, on ispisuje vlastitu autobiografiju. U elegiji *Perinu* to se zbiva u najkraćem mogućem obliku — Janus daje samo osnovne koordinate svoga života:

Deserui patriam, matrem cum fratre reliqui,
et potui lacrimas tum retinere meas,
Quas modo non possum te digrediente tenere.

Iskazivanje o vlastitom životu ovdje se pojavljuje u funkciji usporedbe događaja da bi se pojačao dojam tužaljke: Jan je mogao sus-

pregnuti suze ostavljajući domovinu i napuštajući majku i brata, ali ga je gubitak Perina jače pogodio.

Elegija *U smrt majke Barbare* podastire nam u kontinuitetu pripovijedanja najveći autobiografski materijal, koji se — ne samo zbog kvantiteta — osamostaljuje unutar te elegije. Tuženje za majkom i iskazivanje njezine patnje ustupa mjesto pjesnikovom tuženju nad samim sobom. Pri početku elegije saznajemo da ga je već jednom pogodila nečija smrt u mjesecu prosincu — smrt učitelja Guarina:

Zar ti nije dosta? Jednom si me već teško ranio
Otevši mi Guarina.

a u sredini pjesme pronalazimo četrdesetak kontinuiranih stihova izlaganja vlastite autobiografije od začeća i rođenja, do majčine smrti.

Pa zar da te majko ne ožalim bolnim suzama?
i ako si dvanaest dugih petoljeća živjela?
Začetog u utrobi svojoj ti si me nosila,
dok vrijeme od devet mjeseci nije proteklo...

Panonije zatim opisuje svoje rano djetinjstvo (kao majčin ljubimac), prve susrete s knjigama i učenjem, do odlaska na školovanje:

Brat me tvoj posla tada u auzonijske krajeve
u dalekoj da se zemlji u pjesništvo uputim.

Kući se vratio nakon jedanaest godina i zadobio biskupsku čast: Panonije proklinje sudbinu zato što majka umire upravo u trenutku kada se on — u smislu društvenog statusa i imutka — osamostalio. Elegija se okončava prizivanjem slike Sudnjeg dana, gdje će se majka i sin ponovo sresti i sjединiti. Ovakav završetak djeluje neočekivano na pozadini znanja o izostanku religioznog pjesništva na razini Panonijeve opusa. M. Birnbaum (6) sugerira da je pjesnik tu elegiju okončao kršćanskom slikom vjerojatno iz poštovanja prema majci i njezinim osjećajima.

Uz ovu elegiju, u smislu retoričkog širenja teme, vezana je i elegija *Pjesnik napada Lunu, uzročnicu smrti njegove majke*.

Smrt sobara Rakacina, kao treća u nizu posmrtnih elegija, dijeli obilježja prethodnih dviju: prisjećajući se scena iz Rakacinova života Panonije se prisjeća svojih doživljaja i zajedničkih iskustava.

II grupa elegija tematski je povezana pjesnikovom bolešću. Na temelju njegovih podrobnih opisa simptoma i stanja kritičari su skloni tvrditi da se radilo o svezi tuberkuloze i srčane groznice. U pjesmi upućenoj *Vojniku Blažu Panonije* sebe opisuje u suprotnosti spram vojnika Blaža. Pjesma je sagrađena od niza paralelizama gramatičko-sintaktičke prirode, koji su međusobno kontrarni po svojim sadržajnim jezgrama:

Ti si u taboru, a ja bolujem.
Mene ognjena groznica spopade iznenada,
a ti svaku opasnost opaziš na vrijeme.
Ja u svoju bitku moram, a ti samo tada
kad prilike ti za to povoljan čas spreme.

Uspoređivanje pjesničke i vojničke sudbine osnova je i elegija *Bolovanje u Taboru*, u kojoj pjesnik proklinje svoju odluku da ostavi svoj mir među knjigama i krene u vojnički život. Iz drugoga kuta, iz točke anticipacije ta je odluka bila nagoviještena u ranoj elegiji *Valedicit Musis* (1454), gdje se pjesnik oprašta s lirom i pjesničkim vijencem:

Iam satis est; Depono lyram, depono coronam
Ac flavis hederas detraho temporibus.

Iako Panonije nikada nije dijelio »opću renesansnu ideju hrabrosti« (Birnbäum, 147) i neustrašivosti, što je vidljivo i iz njegova uzaludnog opominjanja sobara Rakacina, on vojnički život ne omalovažava s te strane, već prikazuje kako je njegovo tijelo nenaviklo na takve tegobe. Detaljno opisivanje tjelesnih muka koje uzrokuju duševna neraspoloženja predstavlja relativno rijedak slučaj u pjesničkoj tradiciji. U tradiciji autobiografije opisivanje bolesti pripada, pak, obvezatnim temama: jedno od uzornih djela te vrste jesu *Sveti govori* (Hieroi λόγοι) Aeliusa Aristida iz II stoljeća. Elegija *Apolonu* u molbi da ublaži bolest, kao i elegije *Nedozovnom snu* i *Jadi bolovanja* pripadaju istom krugu tema i istom načinu prikazivanja. U njima se bolest otkriva kao središnji i presudni fenomen pjesnikova života: ona ga prati još od djetinjstva i prijeti mu smrću:

Kakva će mi biti starost, ako uopće dug
doživim vijek, jer još od djetinjstva zdravlja mi nije.

Zbroju od trideset godina dodat ću uskoro još dvije,
kada šest puta mjesec prijeđe svoj mjesečni krug.
(...)

Život je zdravlje, a onaj koga boleština tre,
ne živi nego mučno i polako mre.

Osjećam da životu mom kraj se približava.

Nagovještajem svoje smrti Panonije zacrtava krajnje, idealne granice vlastite autobiografije. On sam sebi piše nadgrobni natpis, epitaf koji ga proslavlja jedino kao pjesnika:

A da u grobu ne ostanem samo neznanac vajni,
neka mi ovim natpisom sudbina bude sklona:
tu leži pjesnik Ivan, koji na Dunav zavičajni
prvi je donio pjesmu s božanskoga Helikona.

Što se s dušom i tijelom zbiva poslije smrti Panonije opisuje u elegiji *Ad animam suam*. Zamišljajući kozmogonijski poredak pretvorba duše, on se nada da će njegova duša postati sve drugo — pčela, labud ili nešto treće, samo da ne bude ponovo »nevoljni čovjek«.⁵

Nasuprot ciklusu elegija o slabosti ljudskog tijela, stoje elegije u kojima se slavi uzvišenost pjesničke moći i duše pjesnika. Te elegije sačinjavaju treću grupu autobiografskih elegija i one sintetiziraju Janovo poimanje samoga sebe: Panonije sebe prvenstveno razumije kao pjesnika. Kao i u prethodno analiziranim elegijama, i u ovoj grupi Jan spoznaju vlastite individualnosti iskazuje putem spoznavanja drugih. Pišući *Drugarsku hvalu Galeottu iz Narnija* i *Slavu pjesniku Titu Vespazijanu Stroziju*, s ponosom i retoričkom skromnošću uspoređuje njih i sebe:

Po tebi ja se popeh na Helikona visine,
to je tvog poučavanja plod.
Ti savjetnik mi bijaše, ti učitelj, ti vodj.⁶

ili:

Jer uvijek ću sve zdušnije upirati sve sile,
Da budem tvojim velikim pohvalama ravan.

Il' ako se ne dadne, da vlastitim stihom sinem slavan,
Po tebi ostat će o meni trajan glas.
Živ među živima ime ću imati jasno,
a mrtvoga će me čitati i potomstvo kasno.

Razumijevanje vlastite pjesničke vrijednosti minimalni je preostatak potreban za samoutemeljenje:

nec reliquum de me jam nisi nomen erit?

pita se Panonije u *Bolovanju u taboru*. Svjestan svoga talenta, svoje individualnosti i pameti, on ne zahtijeva besmrtnost duše već besmrtnost pjesničkog imena. Biti pjesnikom znači biti plemenita, ugledna i vrijedna duha, biti čovjek u univerzalnom humanističkom smislu. Pišući o sebi kao o prijatelju, kao o sinu, kao o gospodaru, Panonije sve te odnose pomiče na razinu općenitosti: odnos prema majci retorički se transponira u generalni odnos majka/sin, slike iz drugarskog života s Galeottom tradicionalne su pjesničke slike prijateljstva, dopunjene i razvijene mitološkim primjerima. Sumirajući popis autobiografskih tema koja se više ili manje transponirani uvlače u Panonijevu poeziju, uočljivim biva izostanak ljubavnih elegija koje od vremena rimskih elegičara predstavljaju prostor otvoren za iznošenje osobnih iskustava. Postojanje elegije *Varavost žene* u kojoj Jan niže mitološkolegendarne primjere ženske prevrtljivosti i kobi, daje implicitan odgovor na pitanje zašto nema ljubavnih elegija — iz »teorijskih« razloga. Drugi se odgovor nadaje iz cjeline Panonijeva opusa, odnosno iz dijela njegovih erotsko-pornografskih epigrama koji premještaju temu ljubavi iz visokoga u niski stil, i tako »nadoknađuju« izostanak ljubavnih elegija. Ostale su autobiografsko-elegične teme nataložene tradicijom redom obrađene: odgoj, obrazovanje, pjesnička karijera, smrti bližnjih, bolesti. Ako bi se za izdvojene elegije u cjelini moglo reći da su sve one *carmina de se ipso*, onda to ponajviše vrijedi za elegije koje tematiziraju pjesništvo. U tome leži unutrašnji paradoks Janove poezije: dok osobna iskustva svakodnevnog privatnog života literarizira, pretvara u retoričke, tradicijom obilježene slike, iskustva pjesništva, koja su sama po sebi literarna, prezentira kao najosobnija. Zato što je život pjesnika bio prvenstveni modus njegova života, Janove pjesme o pjesništvu čitaju se kao autobiografske pjesme, pjesme o vlastitom životu.

BILJESKE

¹ Brojke stranica u zagradama odnose se na Akademijino izdanje Ivan Česmički: *Stihovi i epigrami*, Zagreb 1951, u prijevodu Nikole Šopa.

² Aristotel: *Poetika*, Zagreb, Biblioteka, reprint izdanja iz 1912.

³ Misch, Georg: *History of Autobiography I—II*, London 1950.

⁴ Za stvaranje elegijskog korpusa koristili smo i mađarsko izdanje Panonija: *Jani Pannonii Opera latine et hungarice*, Budapest 1972.

⁵ Panonijeva kozmološka shvaćanja iskazana su u pojmovima neoplatonizma, ali ne i u idejama neoplatonizma, upozorava Birnbaum, budući da je neoplatonizam ficinovskog tipa iznad svega postavljao ljudsku dušu. Birnbaum, Marianna D.: *Janus Pannonius, Poet and Politician*, Zagreb 1981.

⁶ Treba li uopće podsjećati na jeku Ovidijevih stihova iz djela *Tristia* koju osjećamo u Panonijevim stihovima:

Tu dux et comes es, tu nos abducis ab Histro
In medioque mihi das Helicone locum.